

IV. Z HISTORII REGIONU POLSKI POŁUDNIOWEJ  
FROM SOUTH POLAND REGION'S HISTORY

Mirosław Kłusek

**DZIAŁALNOŚĆ KRAKOWSKIEGO ODDZIAŁU  
PAŃSTWOWEGO BANKU ROLNEGO W PIERWSZYCH  
LATACH OKUPACJI NIEMIECKIEJ**

**Wstęp**

Całość dotychczasowej literatury naukowej poświęconej Państwowemu Bankowi Rolnemu, ogranicza się jedynie do jego działalności w Polsce międzywojennej. Brak jest publikacji, które ukazywałyby kredytowanie polskiego rolnictwa przez Państwowy Bank Rolny w okresie okupacji niemieckiej (1939–1945) i po zakończeniu wojny. Niniejszy artykuł, przedstawiający działalność krakowskiego Oddziału Państwowego Banku Rolnego w pierwszych latach okupacji niemieckiej jest pierwszym z serii planowanych publikacji, których celem jest wypełnienie tej luki. Podstawową bazą źródłową służącą do napisania artykułu są materiały z zespołu akt Państwowy Bank Rolny Oddział w Krakowie znajdujących się Archiwum Państwowym w Krakowie.

**Ogólna sytuacja banku**

Zamknięcie krakowskiego Oddziału Państwowego Banku Rolnego nastąpiło 3 września 1939 r. Personel wraz z aktami został ewakuowany w kierunku Lwowa. Dla ochrony mienia banku w Krakowie pozostawiono jedynie trzech pracowni-

ków<sup>1</sup>. Po zajęciu Krakowa, praktycznie bez walki, postanowiono 9 września 1939 r. otworzyć krakowski Oddział, a za kilka dni udostępniono go dla klientów. Spotkało to się z krytyką ze strony pokrewnych organizacji gospodarczych oraz mieszkańców miasta<sup>2</sup>. Pracownicy banku tłumaczyli się, iż ich działania pokrywało się z apelem miejscowego komitetu obywatelskiego nawołującego do wznowienia działalności we wszystkich organizacjach gospodarczych. Jednak za główny powód należy uznać konieczność zabezpieczenia pozostałego majątku ruchomego, jego lokalu i nawiązanie współpracy z polskimi instytucjami w nowej sytuacji<sup>3</sup>.

Faktyczna działalność banku miała miejsce dopiero od połowy października, kiedy to do pracy powróciła większość pracowników, a klienci banku coraz bardziej zaczęli traktować Państwowy Bank Rolny jako bank polski kontynuujący przedwojenne tradycje. We wzbudzaniu zaufania wśród ludności polskiej decydującą rolę z pewnością odegrało dokonywanie w tym czasie przez bank pierwszych wypłat z rachunków czekowych i książeczek oszczędnościowych<sup>4</sup>. Na początku kiedy w Krakowie rządy sprawowały niemieckie władze wojskowe krakowski Oddział praktycznie nie spotkał się z ingerencją ze strony okupanta. Sytuacja uległa zmianie w drugiej połowie października. Powstającym w tym czasie tymczasowym władzom cywilnym została również podporządkowana bankowość dla

---

<sup>1</sup> Prokurent Wydziału Kredytu Krótkoterminowego Mieczysław Cichocki, radca prawny Oddziału Tadeusz Miksiewicz oraz referent Biura Prawno-Egzekucyjnego I. Popiełówna. Pismo z 14 sierpnia 1940 r. do: Państwowy Bank Rolny Instytucja Centralna Sekretariat Generalny, [w:] Archiwum Państwowe w Krakowie (dalej AP – Kraków), Państwowy Bank Rolny Oddział w Krakowie (dalej PBR – Kr) 29/620/79, s. 1; Pismo z 14 grudnia 1945 r. do: Państwowy Bank Rolny Sekretariat Generalny Biuro Ekonomiczne, [w:] AP – Kraków, PBR – Kr 29/620/79, s. 31.

<sup>2</sup> Negatywnie do decyzji o wznowieniu działalności przez Krakowski Oddział odniósł się dotychczasowy dyrektor Oddziału Eugeniusz Gerdo. W związku z tym całością prac organizacyjnych zajęły się pracownicy pozostawieni w Krakowie – zob. przyp. 1. Pismo z 14 sierpnia 1940 r. do: Państwowy Bank Rolny Instytucja Centralna Sekretariat Generalny [w:] AP – Kraków, PBR – Kr 29/620/79, s. 2.

<sup>3</sup> Działania wojenne nie spowodowało praktycznie żadnych strat w majątku banku (szczegółowe inwentarz został przesłany do Wydziału Budż. Gospo. I. C). Nietknięte pozostały nieruchomości banku – dom czynszowy przy ul. Długiej 31, składy towarowe banku przy ul. Składowej 2 oraz główny budynek. Natomiast władze dystryktu krakowskiego zarekwirowały dla własnych celów wszystkie pomieszczenia znajdujące się na drugim piętrze oraz dwa pokoje na pierwszym piętrze lokalu banku, w wyniku czego powierzchnie biurowe banku uległy dwukrotnemu zmniejszeniu. Pismo z 14 sierpnia 1940 r. do: Państwowy Bank Rolny Instytucja Centralna Sekretariat Generalny, [w:] AP – Kraków, PBR – Kr 29/620/79, s. 2–3.

<sup>4</sup> Początkowo były to bardzo małe kwoty uzależnione od wpływów kasowych.

której utworzono specjalny Urząd tymczasowy dla banków i instytucji kredytowych, którego władze wydały tymczasową zgodę na prowadzenie normalnej działalności przez Państwowy Bank Rolny<sup>5</sup>. Po utworzeniu rządu Generalnej Guberni na początku grudnia 1939 r. Niemcy podejmują decyzję o wyłączeniu Państwowego Banku Rolnego z pod zarządu bankowości i przekazania go władzom rządowym zajmującym się rolnictwem i żywnością. Odpowiadało to całkowicie oczekiwaniom banku. Krakowski Oddział przekonywał władze niemieckie, że bank będąc instytucją gospodarczą nierozzerwalnie związaną z rolnictwem nie może zostać zlikwidowany, ponieważ odbiłoby to się bardzo negatywnie na rozwoju gospodarczym Generalnej Guberni.

Pierwszym komisarzem dla całego Państwowego Banku Rolnego został Wilhelm Bisanz, a na jego tymczasową siedzibę wybrano Kraków, co było równoznaczne z tym, iż w tym czasie krakowski Oddział stał się głównym ośrodkiem prac dotyczących banku<sup>6</sup>. Okres zarządzania bankiem przez Bizanza trwał do 7 lutego 1940 r. Wśród polskich pracowników banku był pozytywnie oceniany a jego zachowanie wobec Polaków określano jako „całkowicie przyzwoite”. Dzięki staraniom Bisanza w Urzędzie Gubernialnym udało się ponownie zatrudnić całą przedwojenną obsadę krakowskiego Oddziału z uposażeniem odpowiednim dla sektora bankowego. Bisanz po odejściu z Państwowego Banku Rolnego objął funkcję komisarza w Centralnej Kasie Spółek Rolniczych w Krakowie, gdzie jego stosunek do ludności polskiej uległ znacznemu pogorszeniu<sup>7</sup>.

---

<sup>5</sup> Urząd tymczasowy dla banków i instytucji kredytowych (Abteilung für Geld und Bankwesen) został umieszczony przy pl. Szczepański 5 w budynku sąsiadującym z siedzibą Krakowskiego Oddziału PBR.

<sup>6</sup> Urodzony w Weinberger (kolonii niemieckiej) pod Lwowem 29 X 1897 r. w rodzinie kolonistów niemieckich był spokrewniony ze znaną rodziną kawiarzy w Krakowie i rodziną we Lwowie prowadzącą politykę proukraińską. Przed wybuchem drugiej wojny światowej pracował jako prokurent w Powszechnym Banku Kredytowym w Warszawie. Według opinii pracowników banku w tym czasie miał być w ścisłym kontakcie z hitlerowcami a nawet dla nich pracować. Pismo z 14 grudnia 1945 r. do: Państwowy Bank Rolny Sekretariat Generalny Biuro Ekonomiczne, [w:] AP – Kraków, PBR – Kr 29/620/79, s. 32.

<sup>7</sup> Powody tej zmiany upatrywano w bardzo częstym nadużywaniu przez niego alkoholu i wywieraniu presji przez władze Generalnej Guberni podejrzewających go o sprzyjanie polskim interesom. Jednak relacje dotyczące jego stosunku do polskich pracowników Centralnej kasy Spółek Rolniczych oraz innych instytucji spółdzielczych z którymi Bisanz współpracował najczęściej były pozytywne. Pismo z 14 grudnia 1945 r. do: Państwowy Bank Rolny Sekretariat Generalny Biuro Ekonomiczne, [w:] AP – Kraków, PBR – Kr 29/620/79, s. 33–4.

Kolejna zmiana w organizacji banku nastąpiła 8 lutego 1940 r. Zgodnie z decyzją władz Generalnej Guberni dla kierowania Instytucją Centralną Państwowego Banku Rolnego zostało specjalnie stworzone stanowisko powiernika banku, na które został mianowany Otto Heinrich<sup>8</sup>. Oddziałami banku zarządzali również niemieccy powiernicy, którzy pełnili funkcję zastępcy głównego powiernika banku. Pierwszym powiernikiem dla Oddziału krakowskiego został Emil Müller<sup>9</sup>.

Jego urzędowanie ograniczało się do ogólnego nadzorowania prac Oddziału. Polskie kierownictwo miało praktycznie całkowitą swobodę w podejmowaniu decyzji, z wyjątkiem komunikowania się z władzami niemieckimi i korespondencji wychodzącej na zewnątrz. Müller z pracownikami banku porozumiewał się wyłącznie w języku polskim. Przez cały okres swojego urzędowania do 23 grudnia 1941 r. był bardzo życzliwie usposobiony do polskiego personelu banku. Bardzo często interweniował u władz niemieckich w sprawie swoich pracowników. Nie tylko w kwestiach mieszkaniowych czy też aprowizacyjnych ale również politycznych nie bacząc na mogące z tego wyniknąć dla niego przykre konsekwencje. Kiedy w 1940 r. do banku zgłaszali się całymi grupami polscy wysiedleńcy z Poznańskiego i Pomorza akceptował decyzje władz Oddziału o udzielaniu im zapomóg z kasy banku. Z pewnością prawie dwuletni okres kierowania przez Müllera Oddziałem Krakowskim w rzeczywistości wojennej i okupacyjnej był czymś wyjątkowym<sup>10</sup>.

Wkrótce po objęciu przez Müllera funkcji powiernika Oddziału nastąpił istotny rozwój jego działalności. W pierwszych trzech miesiącach 1940 r. miała miejsce duża płynność gotówkowa. Dłużnicy regulowali nie tylko bieżące raty lecz również dokonywali przedterminowych spłat zaciągniętych kredytów. Sytuacja ta utrzymy-

---

<sup>8</sup> Otto Heinrich – adwokat i dyrektor banku w Berlinie, wychowany w Niemczech i Anglii. „Stanowił typ Prusaka wypolerowanego kulturą zachodnią”. On jedynie mógł być prawdziwym zagrożeniem dla polskiego charakteru Państwowego Banku Rolnego, ponieważ w stosunku do innych niemieckich powierników zdecydowanie górował inteligencją. Pismo z 14 grudnia 1945 r. do: Państwowy Bank Rolny Sekretariat Generalny Biuro Ekonomiczne, [w:] AP – Kraków, PBR – Kr 29/620/79, s. 47–48.

<sup>9</sup> Obywatel polski, narodowości niemieckiej podobnie jak Bisanz pochodził z niemieckiej rodziny kolonistów z Weinberger z pod Lwowa. Oficer rezerwy Wojska Polskiego, uczestnik wojny polsko-ukraińskiej 1918/1919 obrońca Lwowa. Przed wybuchem wojny pracował jako urzędnik w Akcyjnym Banku Hipotecznym we Lwowie. Pismo z 14 grudnia 1945 r. do: Państwowy Bank Rolny Sekretariat Generalny Biuro Ekonomiczne, [w:] AP – Kraków, PBR – Kr 29/620/79, s. 34–35.

<sup>10</sup> Pismo z 14 grudnia 1945 r. do: Państwowy Bank Rolny Sekretariat Generalny Biuro Ekonomiczne, [w:] AP – Kraków, PBR – Kr 29/620/79, s. 34–35.

wała się przez kwiecień i maj – okres wymiany pieniędzy. W związku z okresem przednowkowym oraz z wprowadzaniem przez władze Generalnej Guberni polityki deflacyjnej wpływy do banku wyraźnie spadły. Natomiast wśród klienteli banku w miesiącach czerwiec i lipiec wyraźnie wzrosło zapotrzebowanie na pożyczki. W tym czasie Oddział brał udział w finansowaniu akcji zaopatrzenia ludności w żywność poprzez udzielanie kredytów lombardowych. Dzięki inicjatywie krakowskiego Oddziału udało się uruchomić akcję kredytową mającą na celu odbudowę drobnych gospodarstw wiejskich zniszczonych przez działania wojenne. Ze względu na brak odpowiedniego kapitału pożyczki te niestety nie mogły być udzielane jako kredyty długoterminowe, co było formą najbardziej właściwą dla tego rodzaju inwestycji. Ale nawet niewielkie kwoty krótkoterminowych kredytów budowlanych miały bardzo istotne znaczenia dla poprawy nastrojów drobnych rolników oraz umocnienia pozycji Państwowego Banku Rolnego w terenie, jako banku dbającego o ludność polską.

Należy nadmienić, iż w związku z wybuchem wojny działalność krakowskiego Oddziału objęła także dużą część terenów wchodzących wcześniej w obszar działania lwowskiego Oddziału. Dla rekonstrukcji należności Państwowego Banku Rolnego z tego terenu na początku czerwca 1940 r. został stworzony Samodzielny Referat<sup>11</sup>.

Od końca 1941 r. polityka okupanta w stosunku do Państwowego Banku Rolnego uległa wyraźnej zmianie. Po dotychczasowym okresie łagodności i względnej tolerancji praca krakowskiego Oddziału, aż do zakończenia wojny odbywała się w bardzo trudnych warunkach. Powodem było nabranie przekonania przez władze rządowe Generalnej Guberni jak i przez samego powiernika banku Heinricha, że skoro Państwowy Bank Rolny, jak to sobie planowali na początku, nie może zostać zlikwidowany, ponieważ likwidowanie wszystkich przedwojennych operacji banku przedstawiało żmudny, skomplikowany i długotrwały proces to należy go przekształcić z czysto polskiej instytucji w stopniowo zgermanizowany bak, który w przyszłości zostałby całkowicie wchłonięty przez niemiecki system kredytowy. Nie bez znaczenia był tutaj także fakt, iż powolna likwidacja banku dostarczała Niemcom środków finansowych na pokrycie kosztów związanych z prowadzeniem banku oraz dawała możliwość wykorzystywania taniej siły roboczej o kwalifikacjach w zupełności odpowiadających do przeprowadzania operacji w warunkach

---

<sup>11</sup> 1. Pismo z 14 sierpnia 1940 r. do: Państwowy Bank Rolny Instytucja Centralna Sekretariat Generalny, [w:] AP – Kraków, PBR – Kr 29/620/79, s. 4–5.

okupacyjnych. Realizację niemieckiej polityki wobec banku miało zapewnić usunięcie Müllera. Na stanowisko powiernika Krakowskiego Oddziału mianowano Alfreda Bartla a na jego zastępcę Georga Romana<sup>12</sup>.

### Kredyty krótkoterminowe

W momencie ustania działań wojennych wydział kredytu krótkoterminowego niezwłocznie przystąpił do zebrania i uporządkowania ocalałego materiału<sup>13</sup>. Niestety z powodu zawieruchy wojennej zaginęły kartoteki, wiele ksiąg i portfel wekslowy, czyli najważniejsze dokumenty. Z portfelu wekslowego udało się odszukać jedynie kilkadziesiąt sztuk odcinków wekslowych, które były tak zniszczone, iż tylko w kilku przypadkach można było je wykorzystać. Po uporządkowaniu ocalałych dokumentów przystąpiono do odtworzenia prowadzonych przez wydział 2.250 kont kredytowych na kwotę prawie 13 mln zł. W ich rekonstrukcji wykorzystywano wszelkie dostępne materiały: korespondencja z dłużnikami, dokumenty dostarczone do banku przez dłużników, księgi pomocnicze, materiał statystyczny

---

<sup>12</sup> Alfred Bartel pochodził z Berlina gdzie pracował jako urzędnik w jednym z małych banków. Przed objęciem stanowiska powiernika Państwowego Banku Rolnego był referentem kredytowym w „Landwirtschaftliche Zentralstelle”. Georg Roman typ spokojnego i wyrafinowanego Niemca, nienawidzącego wszystko co polskie podobnie jak Bartel kierował personelem polskim za pomocą gróźb i zastraszania. Z zawodu kupiec do wybuchu wojny mieszkał w Aurich, w momencie podjęcia pracy w banku również pełnił funkcję referenta w „Landwirtschaftliche Zentralstelle”. Informowany przez zaufaną Volksdeutsche Halinę Dembowską był bardzo dobrze zorientowany we wszystkich sprawach Oddziału. „Żadna akcja pomocy, która była inicjowana przez polską dyrekcję, czy też na rzecz wysiedlonych, na rzecz kolegów z poza Krakowa, każde śniadanie w stołówce na rzecz biednych potrzebujących nie uszło wiadomości Bartla i Romana Dzięki Dembowskiej”. W Oddziale krakowskim wprowadził zwyczaj wykorzystywania banku dla celów prywatnych, który szybko został zaakceptowany przez innych powierników niemieckich. Na szeroką skalę wynoszone było przez nich z banku: papierosy, wódka, naczynia i wiele innych przedmiotów gospodarstwa domowego. Pismo z 14 grudnia 1945 r. do: Państwowy Bank Rolny Sekretariat Generalny Biuro Ekonomiczne, [w:] AP – Kraków, PBR – Kr 29/620/79, s. 35, 46.

<sup>13</sup> W połowie 1940 r. wydział liczył 15 pracowników i składał się z naczelnika wydziału i zastępcy, sekcji księgowości, referat kredytowego, referatu statystycznego, sekcji likwidacyjnej Banku Akceptacyjnego, masa wierzytelności Związku Ekonomicznego Kółek Rolniczych w likwidacji oraz kancelaria. Sprawozdanie z czynności Wydziału Kredytu Krótkoterminowego od 1 X 1939 r. do dnia 30 VI 1940 r., [w:] AP – Kraków, PBR – Kr 29/620/79.

odnaleziony w Instytucji Centralnej a nawet informacje zapamiętane przez pracowników banku.

Duża ilość kont oraz zaginięcie podstawowych materiałów dotyczących układów własnych banku jak i Banku Akceptacyjnego sprawiały, iż w tym dziale banku napotkano na największe trudności. Wszystkie obliczenia musiały być odtwarzane na nowo i nie było żadnej pewności, że odpowiadają one stanowi faktycznemu. Z odtwarzaniem kont w ogólnym zarysie uporano się już z końcem grudnia 1939 r. Ostateczne ustalenia były możliwe dopiero po zweryfikowaniu ustaleń banku z materiałem będącym w posiadaniu pożyczkobiorców<sup>14</sup>.

Już w trakcie rekonstrukcji kont Oddział rozpoczął akcję rozesyłania do pożyczkobiorców upomnień. Do końca 1939 r. na konto banku wpłynęło około 140 tys. zł z tytułu zaległości, natomiast w połowie 1940 r. kwota ta wyniosła 1 mln. zł. Tak dużą różnicę należy tłumaczyć faktem, iż z trzykrotnie wysłanych w tym czasie upomnień, przypuszczalnie pierwsza i druga seria z powodu braku połączeń pocztowych nie dotarła do adresatów.

Znaczna część dłużników, szczególnie z działu kredytów obrotowych i zbożowych, wskazując na wojenne zniszczenia gospodarstw, wystąpiła o przesunięcie terminu spłaty. Przy ich uwzględnianiu bank kierował się przede wszystkim swoją sytuacją finansową. W przypadku kredytów zbożowych ich spłata została przesunięta na okres późniejszy tego samego roku (1940), ale pod warunkiem uiszczenia odsetek. Wstrzymywanie się pożyczkobiorców od regulowania należności bez wątpienia miała również kwestia zniszczonego materiału wekslowego. Obawiali się, iż w przypadku zapłacenia długu otrzymane deklaracje bankowe w miejsce zniszczonych weksli nie uchronią ich w przyszłości przed odpowiedzialnością wekslową.

Duże trudności napotkał wydział Kredytu Krótkoterminowego przy rozliczaniu akcji nawozów sztucznych ze składami konsygnacyjnymi. W wyniku działań wojennych zniszczeniu uległo wiele transportów nawozów wysłanych przez fabryki, jak również nie wpłynęły zaliczenia kolejowe. Podobnie przedstawiała się sytuacja z rozliczeniami reklamacyjnymi w nawozach sztucznych z fabrykami. Powstałe w fabrykach zniszczenia oraz zmiany kierownictwa powodowały, iż załatwienie wielu spraw musiało zostać przesunięte na okres późniejszy<sup>15</sup>.

Rozpoczęcie działalności banku w zakresie udzielania nowych kredytów w początkowym okresie uzależnione było przede wszystkim od wpłat dłużników. Pierwsza pożyczka została zatwierdzona w lutym 1940 r. na kwotę 150 tys. zł.

---

<sup>14</sup> Ibidem.

<sup>15</sup> Ibidem.

W ciągu kilku następných miesięcy suma kredytów wzrosła do 4,5 mln zł. Najczęściej były to kredyty obrotowe na uzupełnienie i odbudowę zniszczonych gospodarstw. W dalszej kolejności na zakup i magazynowanie jaj, sera i masła, na przeprowadzenie akcji zbożowej oraz zakup maszyn. Akcja kredytowania nawozów sztucznych, odgrywająca tak istotne znaczenie wśród kredytów krótkoterminowych przed wojną ograniczyła się jedynie do udzielenia kilku ogólnobrotowych pożyczek. Pomimo intensywnych zabiegów ze strony kierownictwa banku niemieckie władze okupacyjne były zdecydowane przeciwko dalszemu rozprowadzaniu nawozów sztucznych za pośrednictwem Państwowego Banku Rolnego<sup>16</sup>.

### Kredyty długoterminowe

W momencie podjęcia działalności Oddziału w dziale Kredytu Długoterminowego natychmiast przystąpiono do porządkowania akt<sup>17</sup>. Pod tym względem sytuacja w porównaniu z innymi wydziałami Oddziału przedstawiała się nieco korzystniej. Akcja ewakuacyjna nie objęła akt operacyjnych (pożyczkowych), w związku z czym były one do dyspozycji wydziału. Wyjątek stanowiły trzy akta, które pod koniec sierpnia wysłane do Warszawy zaginęły, prawdopodobnie podczas transportu. Strata nie była duża, większość z nich dotyczyła całkowitej spłaty pożyczek i nie musiała być odtwarzana. Znacznie gorzej przedstawiała się sytuacja z kartami kont dłużników. W liczbie około 1500 sztuk z tytułu pożyczek udzielonych w listach zastawnych i 234 sztuki z tytułu kredytów udzielonych na spłaty rodzinne zaginęły podczas ewakuacji Oddziału i wymagały kompletnej rekonstrukcji. Dodatkowym utrudnieniem było zaginięcie wykazów zaległości. Większych natomiast trudności nie było przy pożyczkach gotówkowych, ponieważ z tytułu tych kredytów nie było żadnych zaległości, co bardzo ułatwiało odtworzenie kont klientów z aktów pożyczkowych.

---

<sup>16</sup> Ibidem.

<sup>17</sup> Wydział Kredytu Długoterminowego z rozpoczęciem działalności musiał poczekać do końca października 1939 r., kiedy to z ewakuacji powrócił jego personel. Jego stan na rok 1940 przedstawiał się następująco: Jan Pniewski dyrektor wydziału, Józef Derenda zastępca, Stanisława Samkówna sekretarka (również dla sekcji Agrarnej). Do sekcji księgowości należeli: Ignacy Rapacz kierownik, Michał Dudek i Michalina Kornasiowa jako referenci. Sprawozdanie z 9 sierpnia 1940 r. Wydziału Kredytu Długoterminowego Oddziału Krakowskiego Państwowego Banku Rolnego za czas od 1 X 1939 r. do 30 VI 1940 roku, [w:] AP – Kraków, PBR – Kr 29/620/79, s. 1–2.



Komunikaty informujące o obowiązku uiszczenia zapadłych należności rozsyłane były do wszystkich urzędów gmin. Niezależnie od tego wszyscy dłużnicy, oczywiście których gospodarstwa obciążone kredytami znajdowały się w granicach Generalnej Guberni, otrzymywali normalne wezwania płatnicze.

W okresie od września 1939 r. do czerwca 1940 r. spłacalność kredytów długoterminowych przedstawiała się następująco:

1. Pożyczki w listach zastawnych:

A. Na poczet zaległych rat 107 814 zł co stanowiło w stosunku do dwóch rat – 1 X 1939 r. i 1 IV 1940 r. tylko 26%;

B. Na poczet przedterminowej spłaty kapitału 205 715 zł.

2. Pożyczki gotówkowe na spłaty rodzinne:

A. Na poczet zaległych rat 16 138 zł co w stosunku do dwóch rat stanowiło prawie 35%;

B. Na poczet przedterminowej spłaty kapitału 52 791 zł.

Natomiast kapitał oraz zaległości od pożyczek długoterminowych na dzień 1 lipca 1940 r. przedstawiają się następująco:

1. Pożyczki w listach zastawnych – kapitał nom. 5 717 626 zł z tego dług rzecz. 5 576 772 zł; zaległości sprzed 1 VII 1934 r. 865 812 zł; zaległości bieżące 424 351 zł;

2. Pożyczki gotówkowe na spłaty rodzinne – kapitał nom. 310 950 zł z tego dług rzecz. 282 503 zł; zaległości 11 241 zł.

Na tereny włączone do Rzeszy przypadały następujące kwoty kapitału i zaległości:

1. Pożyczki w listach zastawnych – kapitał nom. 1 013 389 zł z tego dług rzecz. 988 424 zł; (danych na temat zaległości w tym czasie bank nie posiadał).

2. Pożyczki gotówkowe na spłaty rodzinne – kapitał nom. 283 550 zł z tego dług rzecz. 229 696 zł; zaległości 21 200 zł.

Ostatnie dwie bieżące od pożyczek długoterminowych z terenu działalności Krakowskiego Oddziału wynosiły:

1. Pożyczki w listach zastawnych – rata płatna 1 X 1939 r. 177 725 zł przy sumie umorzenia 17 306 zł; rata płatna 1 IV 1940 r. 175 241 zł przy sumie umorzenia 17 448 zł;

2. Pożyczki gotówkowe na spłaty rodzinne – rata płatna 1 X 1939 r. 13 071 zł; rata płatna 1 IV 1940 r. 12 554 zł<sup>18</sup>.

---

<sup>18</sup> Sprawozdanie z 9 sierpnia 1940 r. Wydziału Kredytu Długoterminowego Oddziału Krakowskiego Państwowego Banku Rolnego za czas od 1 X 1939 r. do 30 VI 1940 roku, [w:] AP – Kraków, PBR – Kr 29/620/79, s. 2–5.

Na spłacalność kredytów długoterminowych w tym okresie decydujący wpływ miał wybuch wojny. Odniesione zniszczenia w wyniku działań wojennych były szczególnie dotkliwe w powiatach Myślenice, Tarnów i Nowy Targ. I tak już znajdujących się w trudnej sytuacji dłużników nie oszczędzała również natura. Na wiosnę 1940 r. miały miejsce wylewy rzek w wyniku których straty poniesione w powiatach Limanowa i Nowy Sącz były dotkliwsze, niż to miało miejsce podczas słynnej powodzi w 1934 r. W konsekwencji doprowadziło to do nieurodzaju, co jeszcze bardziej uniemożliwiło znacznej części dłużników spłatę swoich zobowiązań<sup>19</sup>.

### Akcja agrarna

Akcją agrarną w dalszym ciągu była przydzielona do Sekcji Agrarnej wchodzącej w skład wydziału Kredytu Długoterminowego<sup>20</sup>. Akta Oddziału dotyczące majątków własnych będących w trakcie parcelacji nie były ewakuowane. Zagięły tylko umowy przyrzeczenia kupna sprzedaży z nabywcami działek oraz część planów i rejestrów pomiarowych majątków będących w posiadaniu likwidatora<sup>21</sup>. Ubytki te szybko zostały uzupełnione. Umowy przyrzeczenia odtworzono na podstawie kopii umów będących w posiadania nabywców poszczególnych działek a mierniczy dostarczyli nowe plany i rejestry pomiarowe. Nastąpiło także uzgodnienie z księgowością wielkości wpłat poszczególnych nabywców poprzez weryfikację posiadanych przez nich kwitów. Dzięki czemu akta parcelacji rożnowskiej zostały w całości zrekonstruowane.

Kompletnie zachowały się akta likwidacyjne drobnych obiektów przejętych przez bank z licytacji, które nie były wywożone<sup>22</sup>.

W ramach ewakuacji wywiezione zostały jedynie akta złożone w skarbcu Oddziału. Do Oddziału Państwowego Banku Rolnego w Lwowie zostały skierowane wyciągi hipoteczne, akta notarialne i uchwały sądowe dotyczące zakończonej parcelacji majątku Gorzyce pow. Dąbrowa i Komorowie pow. Biała<sup>23</sup>.

<sup>19</sup> Ibidem, s. 1, 6.

<sup>20</sup> Kierownikiem Sekcji Agrarnej był Józef Bobak, likwidatorem majątków Karol Mazur a pomocnikami Jerzy Prażmowski i Jan Skąpski. Sprawozdanie z działalności Sekcji Agrarnej przy Wydziale Kredytu Długoterminowego Oddziału P.B.R. Kraków za czas od 1 X 1939–30 VI 1940 r., [w:] AP – Kraków, PBR – Kr 29/620/79.

<sup>21</sup> Karol Mazur akta te złożył w Oddziale Państwowego Banku Rolnego w Łucku.

<sup>22</sup> Obiekty te były przekazywane do Sekcji Agrarnej przez Wydział Prawny.

<sup>23</sup> Sprawozdanie z działalności Sekcji Agrarnej przy Wydziale Kredytu Długoterminowego Oddziału P.B.R. Kraków za czas od 1 X 1939–30 VI 1940 r., [w:] AP – Kraków, PBR – Kr 29/620/79.

Na wiosnę 1940 r. rozpoczęto kontynuowanie przerwanych prac pomiarowych w majątkach przeznaczonych na parcelację dla wysiedlonych z Rożnowa<sup>24</sup>.

Przed wybuchem wojny licząc na szybkie rozparcelowanie majątków nie prowadzono wobec nich planowej polityki gospodarczej. Ze względu na wstrzymanie przez władze okupacyjne parcelacji, Oddział zmuszony został do roztoczenia szerszej opieki nad majątkami. Nabyte przez niego na parcelację obiekty z wyjątkiem majątku Góra nie posiadały zabudowań i inwentarza<sup>25</sup>. W związku z tym za jedyną właściwą formę gospodarowania bank uznał wydzierżawienie ich. Zdecydowano się na dzierżawę jednoroczną odnawianą jesienią. Z dzierżawy wyłączono łąki i lasy z obawy przed ich rabunkową eksploatacją. W własnej administracji pozostawiono majątki Joniny, Górowa i Sulechów uzupełniając w nich inwentarz żywy i martwy oraz przeprowadzając konieczne remonty budynków<sup>26</sup>.

Do momentu wybuchu wojny inspekcje Sekcji Agrarnej były dokonywane przez szefa Wydziału Agrarnego Instytucji Centralnej lub przez jego zastępcę. Na początku okupacji sytuacja ta pozostała bez zmian<sup>27</sup>.

### Fundusze Administrowane

W trakcie ewakuacji Oddziału we wrześniu 1939 r. wywiezione zostały wszystkie materiały Wydziału Funduszków Administrowanych, zarówno podstawowe jak i za okres wcześniejszy (od 1 IV 1938 r.)<sup>28</sup>. Po ich odszukaniu okazało się, iż w trak-

---

<sup>24</sup> Do lipca 1940 r. w majątkach Wróblowice, Łyczana i Janowice prace pomiarowe zostały ukończone, plany zatwierdzone przez Urząd Katastralny i złożone przez mierniczych w banku. Trochę wolniej postępowały prace w majątkach Łętkowice, Wielopole, Szalowa i Górowa. Sprawozdanie z działalności Sekcji Agrarnej przy Wydziale Kredytu Długoterminowego Oddziału P.B.R. Kraków za czas od 1 X 1939–30 VI 1940 r., [w:] AP – Kraków, PBR – Kr 29/620/79.

<sup>25</sup> W majątku Wróblowice budynki zostały zniszczone przez wojnę bądź też sprzedane.

<sup>26</sup> Sprawozdanie z działalności Sekcji Agrarnej przy Wydziale Kredytu Długoterminowego Oddziału P.B.R. Kraków za czas od 1 X 1939–30 VI 1940 r., [w:] AP – Kraków, PBR – Kr 29/620/79.

<sup>27</sup> Inspekcji dokonywał szef Wydziału Agrarnego Instytucji Centralnej Stefan Jasiński i inspektor M. Boguszewski.

<sup>28</sup> Wywiezione zostały następujące dokumenty: 1) większość akt pożyczkowych Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej (F.O.R.R.) z grupy parcelacyjnej, scaleniowo-melioracyjnej i całość akt zbiorowych grupy opłat; 2) całość kartoteki kont dłużników F.O.R.R. i Inwalidzkiego Kredytowego Funduszu Gospodarczego (I.K.F.G.); 3) dowody księgowania F.O.R.R. i I.K.F.G. od 1 IV 1938 r. 4); całość ksiąg, w tym również księgi pomocnicze bilan-

cie transportu zostały tak bardzo zniszczone, że właściwie nie można było z nich skorzystać. W związku z czym aby można było rozpocząć prace bieżące związane z administrowaniem pożyczkami Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej (F.O.R.R.) i Inwalidzkiego Kredytowego Funduszu Gospodarczego (I.K.F.G.) konieczny było przeprowadzenie kompleksowej rekonstrukcji księgowości wydziału. Korzystając z wszystkich dostępnych materiałów udało się zebrać dane, na podstawie których w krótkim czasie odtworzone zostały pozostałości bilansowe na dzień 1. września 1939 r., zestawienia bilansowe F.O.R.R. i I.K.F.G. oraz dziennik i książki pomocnicze, dzięki czemu wydział mógł rozpocząć kontowanie bieżących obrotów oraz sporządzanie miesięcznych bilansów.

O wiele dłużej trwały czynności związane z odtwarzaniem kartotek kont. Ogrom pracy wynikał z faktu, iż wszystkie zaginęły i koniecznym było zrekonstruowanie około 6650 kont<sup>29</sup>. Na początkowym etapie rekonstrukcja kont została przeprowadzona na podstawie zachowanych w Oddziale dokumentów: skorowidzu dłużników, wykazów oddłużeniowych z lat 1935 i 1936, ocalałych akt pożyczkowych oraz wezwań do zapłaty raty jesiennej F.O.R.R. 1939 r. Zaowocowało to odtworzeniem większości zadłużeń z tytułu kredytów parcelacyjnych i scaleniowo-melioracyjnych. Dalsze czynności rekonstrukcyjne prowadzono na podstawie skorowidza dłużników i ostatniego zachowanego wykazu zaległości na dzień 1 VII 1939 r. a dopiero w przypadku braku danego kredytu w tym wykazie odwoływano się do wykazów oddłużeniowych z lat 1935 i 1936<sup>30</sup>.

Nie czekając na zakończenie prac rekonstrukcyjnych wydział Funduszy Administrowanych przystąpił do wysyłania dłużnikom upomnień. W lipcu 1940 r.

---

sów oraz inwentury na dzień 1 VII 1939 r. Natomiast dokumenty pożyczkowe (obligo) F.O.R.R. i I.K.F.G. zostały wywiezione na parę dni przed wybuchem wojny i złożone w Oddziale Państwowego Banku Rolnego w Lwowie. Wydział Funduszy Administrowanych. Sprawozdanie z dnia 10 sierpnia 1940 r. za okres od 1 X 1939 r. do 30 VI 1940 r. [w:] AP – Kraków, PBR – Kr 29/620/79.

<sup>29</sup> Tak przedstawiały się w przybliżeniu liczby zaginionych kont: 1800 z grupy parcelacyjnej F.O.R.R., 800 z grupy scaleniowo-melioracyjnej F.O.R.R., 550 z grupy opłat F.O.R.R., i 3500 z I.K.F.G. Wydział Funduszy Administrowanych. Sprawozdanie z dnia 10 sierpnia 1940 r. za okres od 1 X 1939 r. do 30 VI 1940 r. [w:] AP – Kraków, PBR – Kr 29/620/79.

<sup>30</sup> Zasady te wprowadzone pismem okólnym I.C. z 18 V 1940 r. Nr 6407/CK miały na celu ujednoczenie systemu rekonstrukcji dla wszystkich oddziałów oraz zapewnienie dokładności wyników. Wydział Funduszy Administrowanych. Sprawozdanie z dnia 10 sierpnia 1940 r. za okres od 1 X 1939 r. do 30 VI 1940 r. [w:] AP – Kraków, PBR – Kr 29/620/79.

rozesłano 1423 wezwania płatnicze z tytułu pożyczek amortyzacyjnych z F.O.R.R. Następnie przyjmowano i segregowano wpłaty oraz dokonano, zdecydowanie więcej niż to miało miejsce przed wojną, przedterminowych częściowych i całkowitych spłat kredytów<sup>31</sup>.

Spłacalność wymaganych należności na Fundusz Obrotowy Reformy Rolnej przedstawiała się następująco:

Pozostało zaległości na dzień 1 X 1939 r. – kredyty parcelacyjne 48 999 zł, scaleniowe-melioracyjne 3852 zł, grupa opłat 23 222 zł. Razem 76 073 zł.

W okresie od września 1939 r. do czerwca 1940 r. zapadły raty – dla kredytów parcelacyjnych 68 215 zł, scaleniowo – melioracyjnych 18 421 zł, w grupie opłat 2972 zł. Razem 89 608 zł.

W tym czasie na cały F.O.R.R. wpłynęło 17 259 zł, z czego z tytułu kredytów parcelacyjnych 16.979 zł i tylko 280 zł z grupy pożyczek scaleniowo-melioracyjnych, co stanowiło zaledwie niecałe 20% płatności bieżących. Powody tak niskiej spłacalności należy upatrywać podobnie jak w przypadku pozostałych rodzajów kredytów w skutkach wybuchu wojny. Zniszczenia wojenne oraz zmiany gospodarcze związane z rozpoczęciem okupacji niemieckiej szczególnie dotkliwie odczuli najbiedniejsi rolnicy, którzy stanowili zdecydowaną większość wśród dłużników F.O.R.R. Poza tym wielu dłużników zwlekało z uiszczeniem zadłużenia czekając na zakończenie prac z rekonstrukcją kont<sup>32</sup>.

Do połowy 1940 r. na Inwalidzki Kredytowy Fundusz Gospodarczy wpłynęło zaledwie 3 tys. zł. Z wysyłaniem zawiadomień musiano się wstrzymać do czasu zakończenia odtworzenia kont. Ich duża liczba oraz konieczność dokonania podziału wierzytelności na tereny Generalnego Gubernatorstwa, Rzeszy, Słowacji i Związku Radzieckiego dodatkowo utrudniały zakończenie akcji rekonstrukcji<sup>33</sup>.

---

<sup>31</sup> Przedterminowe spłaty kredytów dokonywane były zgodnie z paragrafem 5 pisma okólnego I.C. z 18 V 1940 r. Nr 6407/CK. Wydział Funduszków Administrowanych. Sprawozdanie z dnia 10 sierpnia 1940 r. za okres od 1 X 1939 r. do 30 VI 1940 r., [w:] AP – Kraków, PBR – Kr 29/620/79.

<sup>32</sup> Wydział Funduszków Administrowanych. Sprawozdanie z dnia 10 sierpnia 1940 r. za okres od 1 X 1939 r. do 30 VI 1940 r., [w:] AP – Kraków, PBR – Kr 29/620/79

<sup>33</sup> Ibidem.

## **Akcja likwidacyjna przedwojennych aktywów banku**

Pozostawienie Państwowego Banku Rolnego oraz zatrudnionego w nim polskiego personelu w polityce władz okupacyjnych miało służyć głównie szybkiej i efektywnej likwidacji przedwojennych aktywów banku<sup>34</sup>. Bank został zobowiązany przez Niemców do przeprowadzenia akcji windykacyjnej z tytułu udzielonych przez niego kredytów przed wybuchem II wojny światowej, określanym mianem „starych operacji”.

Aby do tego można było przystąpić koniecznym było wcześniejsze dokonanie rekonstrukcji zaginionych akt i określenia interesów przedwojennych dłużników banku.

Przystąpienie do rekonstrukcji zadłużenia z przed września 1939 r. w początkowej fazie ponownego uruchomienia krakowskiego Oddziału było także koniecznością. Z powodu przepadnięcia całości gotówki, jedynym źródłem uzyskania środków finansowych niezbędnych do dalszego funkcjonowania banku stały się spłaty przedwojennych pożyczek. Tak więc, wysokość pierwszych wypłat dla pracowników banku uzależniona była od wpływów z tytułu rat.

Ogrom prac oraz zamierzony brak pośpiechu ze strony personelu banku powodowały, iż rekonstrukcja trwała aż do 1941 r., dzięki czemu uzasadnione było zatrudnianie w banku takiej liczby pracowników, jak również było dobrym pretekstem do ociążania się z realizacją forsowanej przez Niemców akcją likwidacji aktywów Państwowego Banku Rolnego.

W związku z tym, iż rekonstrukcja odbywała się na materiałach przestarzałych koniecznym było skorygowanie odtworzonych zadłużeń i zaległości z materiałami będącymi w posiadaniu dłużników. Do przedłożenia ich początkowo wzywano indywidualnymi zawiadomieniami. Nie przyniosło to większych efektów ze względu na nieufność ze strony dłużników. Sytuacja uległa poprawie dopiero w drugiej połowie 1941 r. kiedy w ramach akcji windykacyjnej w teren zostali wysłani pracownicy banku. Ich oficjalnym zadaniem było wywieranie presji na dłużników. W rzeczywistości, zgodnie z zaleceniami polskich władz banku, praca delegatów polegała na rozmowach z dłużnikami, sołtysami i urzędnikami gmin. Celem ich było zebranie informacji o niemożliwości regulowania zaległości płatniczych ze względu na bardzo trudną sytuację rolnictwa. Dodawanie otuchy i budzenie wśród ludności wiejskiej uczuć narodowych oraz rzecz najważniejsza przekonywanie dłużników do przedkładania bankowi dowodów wpłat i innych

---

<sup>34</sup> Zob. początek artykułu.

dokumentów potwierdzających dokonanie wpłat przed wojną<sup>35</sup>. Było to bardzo ważne, ponieważ z powodu niemożliwości całkowitej rekonstrukcji ksiąg banku zaginionych podczas działań wojennych, mogło się zdarzyć, iż dłużnicy musieliby wpłacić jeszcze raz raty uregulowane przed wojną. Dzięki temu w wydziale Funduszków Administrowanych udało się przywieść delegatom lub zostało nadesłane później pocztą około 3000 dowodów wpłat przedwojennych, które zostały zaliczone na konto dłużników<sup>36</sup>.

Kolejną zasługą polskich władz banku w tym okresie czasu było niestosowanie egzekucji administracyjnych i sądowych wobec dłużników a egzekucje toczące się już w momencie wybuchu wojny w czasie okupacji nie były popierane przez Oddział. Z drugiej jednak strony polskie kierownictwo banku za całkiem właściwe uznawało przyjmowanie w czasie wojny przedterminowych spłat. Uważało, że jest to jedynie naturalny dalszy etap na drodze oddłużenia polskiego rolnictwa nadmiernie zadłużonego przed wojną. W okresie od 1940 r. do połowy 1943 r. nie było żadnych ograniczeń w przyjmowaniu przedpłat. Od 1 lipca 1943 r. objęły one jedynie pożyczki w Listach Zastawnych z powodu niedysponowania przez bank odpowiednią liczbą listów. Nic więc dziwnego, że przedterminowe spłaty podczas wojny w Krakowskim Oddziale miały istotne znaczenie w jego dochodach. Tylko w przypadku kredytów długoterminowych kwota ta wyniosła 4 mln zł<sup>37</sup>.

Jednak główne przyczyny tego, że akcja dokonywania przedterminowych spłat kredytów przybrała tak poważne rozmiary należy szukać w specyficznych warunkach gospodarczych powstałych na wsi polskiej w wyniku okupacji. Z jednej strony działania wojenne i okupacja w przypadku gospodarstw rolnych były przyczyną ich zubożenia a nawet ruiny. Ale też rolnikom łatwiej było zgromadzić kapitał. Sprzedając pokątnie żywność otrzymywali pieniądze, które w praktyce nie mogły być wykorzystane. W tym czasie obowiązywał zakaz remontu zabudowań gospodarskich a rygorystyczna polityka kontyngentowa okupanta czyniła produkcję

---

<sup>35</sup> Tak wspominają to pracownicy Oddziału: „I tu stwierdzić trzeba, że może jeszcze nigdy na tej zaniedbanej przez wieki i zubożałej polskiej wsi nie było tak wiele – jak wówczas – uświadomienia patriotycznego i tyle żywej wiary w nadejście lepszego jutra”. Pismo z 14 grudnia 1945 r. do: Państwowy Bank Rolny Sekretariat Generalny Biuro Ekonomiczne, [w:] AP – Kraków, PBR – Kr 29/620/79, s. 51, 55.

<sup>36</sup> Pismo z 14 grudnia 1945 r. do: Państwowy Bank Rolny Sekretariat Generalny Biuro Ekonomiczne, [w:] AP – Kraków, PBR – Kr 29/620/79, s. 51–52.

<sup>37</sup> Pożyczek w listach zastawnych sztuk 1125 na kwotę 3 530 588 zł, na działy rodzinne 140 sztuk na 279 555 zł i z tytułu reszty ceny kupna 137 pożyczek o wartości 235 877 zł. Pismo z 14 grudnia 1945 r. do: Państwowy Bank Rolny Sekretariat Generalny Biuro Ekonomiczne, [w:] AP – Kraków, PBR – Kr 29/620/79, s. 52.

zwierzęcą nieopłacalną. W związku z czym w wielu przypadkach jedynym sensownym sposobem upłynnienia mało wartościowych pieniędzy było przeznaczenie ich na pozbycie się uciążliwego przedwojennego zadłużenia. Nie oznaczało to jednak, że czyniono to bez skrępowań. Na początku wielu twierdziło, iż „odda temu, od kogo wziął”. Jednak po pewnym czasie patriotyzm zadłużonych chłopów przegrywał z chęcią posiadania „czystej hipoteki dla niego lub dla dzieci”<sup>38</sup>. Szczególnie było to ważne w świetle ciągle kursujących pogłosek. Według nich władze okupacyjne zamierzały przeprowadzić likwidację małych zadłużonych gospodarstw rolnych.

---

<sup>38</sup> Pismo z 14 grudnia 1945 r. do: Państwowy Bank Rolny Sekretariat Generalny Biuro Ekonomiczne, [w:] AP – Kraków, PBR – Kr 29/620/79, s. 53.



## Summary

The whole of current scientific literature related to National Bank of Agriculture is only limited to its activity in interwar Poland. There's a lack of publications, which might present providing credit to agriculture by National Bank of Agriculture during Nazis Occupation (1939–1945) and after Second World War. This article, which shows the activity of Cracow Department of National Bank of Agriculture in first years of Nazis Occupation is the first from the series of planned publications, which aim is to fill this gap. The basic source base for writing this article constitutes materials from group of files National Bank of Agriculture Department in Cracow occur in National Archive in Cracow.

Leaving National Bank of Agriculture and its personnel in occupation authorities policy was to served mainly quick and effective elimination prewar assets of a bank<sup>39</sup>. Bank was obliged to carry out debt collection action by German. It was made because of having given credits before Second World War, determined as “old operations”.

To achieve it, it was necessary to make reconstruction of lost files and determine interests of prewar bank debtors, previously.

Setting about for debt reconstruction before September 1939 in initial phase of another opening Cracow Department was necessity, too. Because of all cash missing, the only source for obtaining financial resources, necessary to further bank function became prewar loan repayments. Well then, amount of first salaries for bank employers was dependent of receipts by virtue of installments.

From the end of 1941 invader's politics towards National Bank of Agriculture have changed significantly. After previous period of moderation and relative tolerance, work of Cracow Department, till war finish had taken place in very difficult conditions. The reason related to gaining conviction by governmental authorities of General-Government, and by confidant himself of Heinrich Bank that since National Bank of Agriculture, as they planned beforehand, can't be eliminated because elimination of all prewar bank operations presented sad, complicated and long process, it must be transformed from pure Polish institution to gradually Germanized bank, which would be totally absorbed by German credit system in the future.

---

<sup>39</sup> Look at the beginning of article.